

PROLEGOMENE LA O NOUĂ „EST/ETICĂ A RECONSTRUCȚIEI”

În cele ce urmează voi încerca, despărțindu-mă de concepte și interpretări ale unor texte majore ale filosofiei, teoriei literare, arhitecturii, să le re-propun, încărcate cu semnificații diferite – prin intermediul unor lecturi „trădătoare” și al folosirii unei serii de procedee aparținând mai degrabă literaturii decât arhitecturii – pentru înțelegerea spațiilor publice și private, precum și a artei publice care există deja și, mai cu seamă, pentru practica unora noi. Citind sursele și comentarii în marginea lor, exersându-mă însumi în interpretări și, mai cu seamă, încercând să predau studenților cele aflate, am înțeles că **există un potențial de îndepărtare-înstrăinare fertilă de sensurile consacrate** ale cutărilor concepte sau termeni în uz în discursurile folosite, dar o îndepărtare care, trădând probabil sensuri „originare”, filologic sau filosofic exacte, sugerează totuși oportunități pentru re-aprop(r)ierea lor în vederea producerii diferite a unui spațiu edificat și, în genere, a unei arte noi **aici**. Această carte este un al doilea volum din Khora (1999), după cum este un volum secund al celui reeditat chiar în această colecție, al lui G. M. Cantacuzino.

Urmând intențiile cărții, respectivele concepte revizitate vor interfera pe parcurs, după cum ele sunt întreg sau parte componentă, concept „nou” sau ecou, urmă a unuia care circulă deja. Aceasta vrea să sugereze în primul rând că **arhitectura cea „nouă” se vrea una a gesturilor mici, în afara sau în marginea gesturilor grandilocvente, pe care asocierea obedientă cu puterea politică le-a produs din nefericire în cantități intoxicante la noi;** de asemenea, vrea să sugereze că **„est-etica” aceasta nu e moralizatoare decât în măsura în care descinde dintr-o „minima moralia” mai degrabă decât din etica kantiană** (de altfel, referințele la cartea omonimă a lui Andrei Pleșu vor fi de găsit în text explicit și implicit, așa după cum cititorii fideli – câți vor fi fiind aceia – vor întâlni o serie întreagă de autori cu care scrisul meu de până acum îi va fi obișnuit deja).

Contextul local al acestor îndepărtări, puternic intoxicat de ceea ce este dat în termeni de spațiu urban, de politici ale acestuia, pătrunde și în textele care urmează: alternativa se adresează în primul rând unui „aici” și „acum” arhitectural căruia îi sunt martor mereu, cronicar adeseori, personaj câteodată. Cu alte cuvinte, **pretenția, probabil exagerată, a acestor texte este aceea de a sugera temeuri pentru o altă practică a arhitecturii și urbanismului în România.** Temeiurile alternativei există deja, chiar dacă în doze homeopatice, răsfirate, nelegate încă de o abordare sistematică, deliberată și, mai ales, teoretic auto-reflexivă. Arhitectura propusă este „nouă” aici, în măsura în care parte din aceste concepte fie nu au părăsit niciodată litera cărților de filosofie (sau de teorie literară) spre a fi testate în teoria arhitecturii (sau în practică), fie, dacă au făcut-o, aceasta s-a petrecut în vest, iar de aici le-am contemplat doar, ca pe niște străini. **Or, textele sper să funcționeze și drept canale de comunicare pentru dubla „circulație” a acestor concepte:** atât dinspre filosofie către teorie și practică, cât și dinspre vest către est. **Aclimatizare așadar, iar nu colonizare:** realitatea de aici își cere ea

însăși adeseori formulări teoretice aparte în aceeași măsură în care se lasă inspectată de cele deja existente.

Un exemplu pe care l-am mai prezentat: dacă ești în căutarea postmodernismului occidental „canonic”, vei fi dezamăgit rapid: cele câteva blocuri cu frontoane nu țin piept fenomenului, mai cu seamă celui american (care este politic și social în aceeași măsură în care este și cultural). Dacă însă ești pregătit să aprofundezi subiectul, dai peste realism socialist, Casa Republicii, Hermes Land și arhitectura nou-vernaculară de după 1989; nici una dintre aceste ipostaze nu este încă, nu este chiar, nu este totuși postmodernism; cu toatele însă poartă înrudiri, chiar bastarde, cu fenomenul respectiv occidental, în ciuda circumspecției la care aparența „stilistică” ne-ar îndemna.

Nu îmi fac iluzii că aceste temeuri vor fi prea des măcar vizitate, necum discutate critic sau asumate. Cunosc prea bine orgoliile unor practicieni, chiar dintre cei mai stimabili, ca să îmi permit să le dau sfaturi, necum vreun nou „canon est-etic”; oricum nu l-ar urma, rezistenți (sau în cazul fericit indiferenți/imuni) fie și la bănuiala că teoria sau, doamne ferește, filosofia, ar putea avea ceva de-a face cu lucrările D-lor (dar – tocmai de aceea? – extrem de permeabili la tutela comanditarilor).

Cu toate acestea, cred că **trebuie** să las mărturie despre ceea ce întrevăd măcar ca potență, de vreme ce am acest dat – privilegiu? disconfort? ambele! – al situării în interval: între practică și teorie; între teorie și istorie; între arhitectură și filosofie; între acasă și străinătate. Indiferent față de (dar nu insensibil la) modul în care cele spuse aici vor fi interpretate, trebuie totuși să observ că mă simt cumva obligat, îndatorat să scriu deja această carte – **o poetică (și poietică totodată) a unei arhitecturi diferite** de ceea ce s-a făcut și se face încă aici.

Probabil, soluțiile nu vor fi totdeauna formulate explicit; mai degrabă ele vor fi sugerate, sau implicit/deliberat ascunse în subtextul câte unui comentariu la un pasaj, concept sau lucrare. În acest sens,

este invitată colaborarea cititorului, care să își transcrie în procesul interpretării propria lectură fertil – „trădătoare” în marginea celor propuse – proprii pre-texte pentru o arhitectură a sa, personală. Îmi imaginez, bunăoară, cât de diferită va fi lectura dlui Dorin Ștefan de aceea a dlui Șerban Sturdza, ca să dau doar două exemple din rândul remarcabililor arhitecți care sunt de altfel prezenți/invocați în cele de mai jos și despre care, de altfel, am scris cu diferite ocazii pentru presa de aici sau afară. **Nu este o alternativă radicală** (sau nu în sensul violent – exasperat în care criticile mele la adresa a ceea ce este acum au fost formulate); nu este **decât smerită sugestie: locală, moleculară, discretă.**

Aici trebuie explicate și *ghilimelele din titlu*, care sugerează deopotrivă un citat și o invitație la a lua sintagma „estetică a reconstrucției” *cum grano salis*. Citat, pentru că, așa cum deja am explicat, trimit la titlul unei cărți uitate a lui G. M. Cantacuzino din 1947, o culegere de articole în marginea unor termeni care, atunci ca și acum, erau stringenți: catastrofă (atunci „doar” patru ani de război; acum cincizeci de ani de comunism și zece ani de letargie); modernizare vs. tradiție și locuire privată vs context social. Destabilizare a conceptelor conținute în vechiul titlu, pentru că deopotrivă „estetică” și „reconstrucție” sunt, din motive diferite, concepte aflate sub lupa teoreticienilor. „Estetica” pentru că se află, deopotrivă cu „stil” și cu „istoria” ambelor, în plină eclipsă, din motive pe care nu le voi prezenta și, cu atât mai puțin, nu le voi judeca aici. „Reconstrucție” pentru că modul în care acest termen este invocat, după modernitate și după deconstrucție, diferă dramatic de ceea ce însemna el pentru Cantacuzino: o rescriere din temelii, bazată pe generozitate, umanism și progres; atentă și la tradiție, dar nu într-atât încât să se lase deviată de la țelurile sociale ultime ale edificării. „Reconstrucția radicală” a lui Lebbeus Woods bunăoară este nu o **vindecare** prin camuflare a rănilor produse de alte tragedii, atât de cunoscute și de similare celor de pe aici (Sarajevo, Havana), ci **prin** **spunere de tot și aducere la lumină/formă a rănilor și traumelor.**

Pe de altă parte, reconstrucția după modernitate este, mai degrabă, o **conversie**, adică o re-funcționalizare și aducere la standarde tehnologice contemporane (upgrade) a unei mase de construcții vechi și chiar, mai cu seamă la noi, recente. Refuncționalizarea unei clădiri funcționaliste – anticipez – este un proces mai traumatic și mai dificil decât dacă el s-ar aplica unei clădiri pre-moderne. Cu alte cuvinte, **reconstrucție înseamnă acum și aici mai degrabă rescriere, scriere peste, decât ștergere și redactare din nou.**

Mi se va reproșa că propun un neo-primitivism, o „întoarcere în trecut” și o decuplare a arhitecturii românești de la „evoluțiile viitoare” ale modei arhitecturale. Toate sunt argumente slabe în esența lor, pe care le pot demonta: neoprimitivistă a fost arta modernă de la bun început; revizitarea trecutului este nu numai regula prin care retorica tuturor stilurilor s-a constituit; în ce privește contemporaneitatea, în afară de argumentul referitor la creațiile extrem de recente care sugerează o preferință pentru materialele naturale și pentru intervenții temporare sau puțin vătămătoare la adresa sitului, mai pot aduce și un altul: Hassan Fathy nu a luat premiul Pritzker (cea mai înaltă distincție care se acordă unui arhitect) pentru construcții de beton, oțel și sticlă, ci pentru arhitectura sa extrem de inteligentă, deloc „retrogradă”, din pământ nears.

Trebuie să ne dezvățăm a depinde de stat și prin decuplarea caselor noastre de la cât mai multe rețele și servicii asupra cărora nu avem nici un control și prin intermediul cărora suntem manipulați. Către comunitatea de liberi și egali trebuie să îți îndrepti în primul rând capacitatea de a-i dăruii propria generozitate, surplusul gospodăriei tale; nu trebuie acceptată dependența de un celălalt abstract, elusiv. Casele noastre trebuie să depindă cât mai mult de ale naturii și cât mai puțin de ale oamenilor; între mine și posibilitatea de a locui decent, ocrotit de jur împrejur, adus în pace, să intervină cât mai puține instituții, rețele, autorități. Este un discurs despre democrație, despre spațiul privat și public al individului care este liber – iar nu obligat prin lipsa

alternativelor – să se agreze în comunități de la cele mai elementare forme de vecinătate la spațiul public al așezării sale. Este un discurs despre auto-susținere a locuirii și de optimizare a puținelor resurse pe care le avem, fără a cheltui mai mult decât avem și fără ca, în puținătatea mijloacelor, să trăim sărac și prost în casele noastre.

Invit la minimalism (sau la frugalitate eficientă), la *architettura povera*, la rigoare și la gestică a formelor și a spațiilor cât mai simplă – nu mai puțin solicitantă aceasta din urmă pentru arhitect; dimpotrivă. Să reacomodăm efemerul, disparentul, provizoriul în mediul nostru construit; invit așadar la mai multă amenajare și la mai puțină distrugere a acestuia, la mai multă peisagistică și la mai puțin urbanism, la mai mult spațiu public și la mai puțină masă construită; la mai multă eficacitate și la mai puțin „eroism”. Să dăm voie clădirilor noastre să îmbătrânească și să moară frumos, așadar trebuie să reînvățăm bunul orgoliu și meșteșugul investiției materialelor naturale cu multă migală și talent, care le vor face mai prețioase decât produsele uzinate; este orgoliul diferenței și al individuării; al unicității și al ierarhiei de valoare; al valorii care se întărește cu trecerea timpului, iar nu al rulării nesăbuite de materie după ultimele canoane și mode. Orgoliul stabilității efemerului trebuie să prevaleze în fața insignifianței temporale a zidurilor care supraviețuiesc doar pentru că nu sunt „biodegradabile” și pentru că este oneros să te dispensezi de ele.

Suntem osteniți și intoxicați de atâta eroism, de atâta fanfaronadă a construirii strâmbe. Pentru o generație cel puțin, **orgoliul – copilăresc și, deci, manipulabil – al arhitectului-demiurg**, care, prin gesturi ample, grandilocvente, decide pentru „masse” mediul și modul în care ele vor viețui, **trebuie reprimat**; dacă el însuși nu poate să o facă, societatea trebuie să îi reziste și să îl învețe, învățând ea însăși, **umilitatea intervenției asupra naturii**. Adăugarea de masă zidită nu vindecă problemele așezărilor noastre; noi și noi concursuri pentru „noul centru civic” (București, 2000), Piața Palatului Regal, Catedrala Neamului –

toate nu fac decât să amâne, într-o frenezie a înființării, un soi de horror vacui crescută malign pe dorul de ctitorire care ne macină, gândirea severă a soluțiilor (din care puține vor veni de fapt dinspre urbanism și arhitectură). Arhitecții nu sunt șamani și vindecători ai orașelor, după ce decenii au fost, mai cu seamă, cei care le-au intoxicat, construind fără pauză și lipsit de har doar pentru că așa le-a cerut regimul politic. Pare că nu mai știm decât să zidim – panaceu la orice problemă?

Haideți să luăm un bob zăbavă și să ne privim în oglindă. Cei care suntem și profesori viitoarelor generații de arhitecți o putem face mai lesne decât cei care trec de la un contract la altul; mai mult, noi suntem cei obligați la introspecție. O nouă arhitectură românească trebuie să înceapă cu reconstruirea interioară a noului arhitect. Soluția nu stă în revistele străine copiate fără discernământ, dar cu tehnologiile și materialele de aici, cât într-o reîntemeiere a breslei și a caselor pe care le face. Soluția este în noi, „prin noi înșine”, croind o arhitectură potrivită perfect locului acestuia, contextului acestuia istoric, și doar acestora, nici unui alt colțișor de țară în numele unui ubicuu „specific național”. Când vom redescoperi sensurile originare ale lui *демиургос*-ca-meșteșugar al lumii – anticipez din nou – vom redescoperi, poate, vocația originară a breslei noastre: **arhitectul nu este zeu caricat, ci modest, dar stăpân pe arta sa, artizan, făurar de spații.**

Cartea de față, pe de altă parte, nu construiește din nimic vreun prea orgolios nou *A Pattern Language*¹: exemple de tendințe și lucrări deja existente, unele chiar din arhitectura românească de ieri și de azi, îmi vor servi drept argument, după cum o parte dintre termenii propuși au fost deja propuși în texte anterioare – ale altora și ale mele – și aici sunt doar revizitați, sper în sensul unei mai limpezi redactări sau pentru a fi chestionați din perspective ulterioare. Pe alocuri, textele sunt simple comentarii sau redări ale unui argument deja formulat de alții (și, în măsura în care memoria nu m-a trădat, am făcut vizibil acest lucru); alte crâmpie din carte, mai ambițioase, propun idei, sper, noi – în

contextul local cel puțin. Pe alocuri, cartea este chiar o antologie, pentru că am găsit nimerit să reiau unele fragmente de text sau argumente publicate în cărți anterioare sau în revistele cu care colaborez, după cum am citat în extenso adeseori din alți autori, pentru că mi s-a părut ciudat să discut „în lipsă” despre un argument sau sursă primă; desigur, asemenea precauții nu-și au locul într-o carte academică, însă aceasta nu își îngăduie luxul de a fi mai mult decât *work in progress*: o lucrare în șantier ce își propune mai degrabă să întrebe sau să neliniștească decât să dea răspunsuri definitive.

Este deopotrivă – în tot – un product fragmentar, eclectic, precum „realitatea” fizică (construită) și intelectuală căreia i se adresează; adeseori, disparitatea este deliberată, sugerând sensibilitatea la și fuga de canon, reguli osificate, autoritate congelată (pentru că nefundamentată) a rostirii câte vreunui „adevăr suprem”. Într-o altă geografie, mai târziu și la o scară mai modestă, acestui demers i s-ar potrivi sintagma propusă de Robert Venturi pentru propria sa primă carte: *a gentle manifesto*; pentru uzul cititorului român, eu îmi definesc astfel demersul: **manifest al unei arhitecturi blânde împotriva acestor violente meleaguri și vremi.**

Note

- ¹ *A Pattern Language* de Christopher Alexander este un „manual”/îndreptar de proiectare; tipărită pe foiță de Biblie și de proporții asemănătoare, ea oferă „soluții”, algoritmi de proiectare pentru, la limită, oricare dintre situațiile care se pot ivi în realitate, de la scara urbană până la aceea a detaliului de material, culoare sau textură. Ca atare, ea este adeseori citată sau chiar încă folosită în atelierile de proiectare ale unor școli de arhitectură din lume, mai cu seamă din Statele Unite. Recentă întâlnire cu autorul la a XIX-a conferință a AEEA (Asociația Europeană a Școlilor de Arhitectură) a fost complet dezamăgitoare. Autorul a deschis un www.pattern-language.com, descoperind cu această ocazie că Internetul era

singurul ingredient care lipsea teoriei sale pentru a fi atât de populare, încât să ducă la dispariția profesiei de arhitect. Cu alte cuvinte, de îndată ce vor descoperi cum se face arhitectură bună, cetățenii lumii se vor năpusti asupra site-ului, de unde vor extrage cu grăbire rețeta propriei fericiri înspațiate. Or, utopia aceasta este nu numai fără loc (ou-topos), ci și fără seriozitate. Dar, despre toate acestea, într-alt text.

CUPRINS

Prolegomene la o nouă „est/ <i>etică</i> a reconstrucției”	5
Arhive.....	15
Chora.....	31
Ironie în zidărie	47
Jocul de-a arta	63
No trespassing! (Locuirea ca arhipelag)	83
Despre monumente: de la monumentalitate înapoi la memorie.....	99
Cătând la zei.....	119
Bibliografie și sugestii pentru lecturi viitoare.....	131